

ALTAY TIVALARI VE ER TÖŞTÜK ANLATISININ ALTAY TIVA VARYANTI: BAY NAZAR

ALTAI TUVANS AND ALTAI TUVANS VARIANT OF ER TOSHTUK NARRATIVES: BAY NAZAR

Seyfullah YILDIRIM* - Ahmet Tacetdin HALLAÇ**

ÖZ: Altay Tıvaları, Tıva Cumhuriyeti dışında, Rusya'nın farklı bölgeleriyle Moğolistan'da yaşayan Tıva gruplarından biridir ve Sengel Tıvaları olarak da anılırlar. Varlıkları bilim dünyasında tespit edildiği günden bu yana haklarında yeni bilgiler toplanmış ve yayımlanmıştır. Onları ilk keşfeden ve etnolojik verileri toplayan kişi ise Erika Taube'dir. Taube'nin Altay Tıvalarından derlemiş olduğu metinler arasında yer alan Bay Nazar adlı kahramanlık masalı, Türk Dünyasında farklı Türk toplulukları arasında bilinen destanlardan biri olan Er Töştük'ün masal formundaki bir türüdür. Çalışmada daha önce tam metni yayımlanmamış Bay Nazar masalının biçim ve içerik bakımından bu makalede bir incelemesi yapılmıştır. Çalışmada Bay Nazar kahramanlık masalı daha önceki Er Töştük çalışmalarında kullanılmamış olan Cusup Mamay varyantıyla mukayeseli bir şekilde ele alınmıştır. Çalışmanın sonunda masalın Rusçadan Türkçeye serbest bir şekilde çevrilmiş metnine yer verilmiştir. Çalışmada ilk defa Erika Taube tarafından öne sürülen, Bay Nazar masalının Er Töştük anlatıları içerisindeki en eski varyant olduğu düşüncesiyle aynı doğrultuda sonuçlara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Altay Tıvaları, Bay Nazar, kahramanlık masalı, Er Töştük, destan.

ABSTRACT: *Altai Tuvas are one of the Tuva groups living in Mongolia, excluding the Tyva Republic. They are also known as Sengel Tuvas. Since the day their existence was detected by the scientific world, new information has been collected and published about them. Erika Taube was the first to discover them and collect ethnological data. The heroic tale named Bay Nazar, which is among the texts that Taube compiled from Altai Tuvas, is a type of tale in the form of Er Töştük, one of the epics known among different Turkish communities in the Turkish World. In this study, an examination of the tale of Bay Nazar, whose full text has not been published before, has been made in this article in terms of form and content. In the study, the heroic tale of Bay Nazar is handled in a comparative way with the Cusup Mamay variant, which was not used in previous Er Töştük studies. At the end of the study, the freely translated text of the tale from Russian to Turkish is included. In the study, results were reached in line with the idea that the tale of Mr. Nazar, which was first put forward by Erika Taube, is the oldest variant in the narratives of Er Töştük.*

Keywords: *Altai Tuvas, Bai Nazar, heroic tale, Er Tostuk, epic.*

* Doç. Dr. – Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Ankara - seyfiyildirim@gmail.com (Orcid: 0000-0002-4345-6524)

** Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi / Ankara - ahmedhallac@outlook.com (Orcid: 0000-0002-5569-9766)

Giriş: Tıva Türkleri

Türk dünyasının unsurlarından biri olan Tıvalar¹ denilince akla ilk gelen Tıva Cumhuriyeti² olsa da Tıvalar yalnızca Rusya'ya bağlı özerk bir cumhuriyet olan Tıva Cumhuriyeti toprakları³ sınırında değil, Rusya sınırları içinde İrkutsk, Krasnoyarsk, Novosibirsk, Tomsk bölgelerinde ve Moğolistan ile Çin'de yaşayan diğer alt gruplardan oluşur. Yine de Tıvaların %95'i Tıva Cumhuriyeti'nde yaşamaktadır (Yılmaz, 2020: 412).

Literatürde Tıva Cumhuriyeti sınırlarında yaşayanlar Tıva; Moğolistan'da yaşayanlar Duha (Tsagaannuur)⁴ ve bu makalenin odağında bulunan Tsengel/Sengel (Altay Tıvaları); Çin'de yaşayanlar ise Cungar Tıvaları⁵ adlarıyla yer almıştır.

¹ Çin kaynaklarında *Sui-şi* yıllığında 7.yy'da Du-bo/Tu-po olarak geçen Tuva etnonimine sahip toplulukların esasen Samoyed ve Yeniseyli olduğu ve zamanla Türkleştikleriyle ilgili düşünceler bulunmaktadır. T'ang-Shu yıllığında ise Du-bo/ Tu-polar Uygur ve Göktürk Kağanlıkları döneminde Baykal Gölü'nün güneyinde ve Uygurların kuzeyinde yaşadıkları belirtilmektedir. Modern Çin kaynaklarında ise *De-wa, De-ba, Tu-ba ve Tu-wa* adıyla geçer. Yenisey (Ulug-Kem)'in her iki yanında yaşayan bu topluluk kendilerine Tıva/Dıba veya Monçak der. Tarihi süreç içinde Soyon, Soyot, Uryanhay adlarını da almıştır (Mawkanuli, 2001: 498-499). Bu nazariye için şuraya bakılabilir: Ragagnin, 2012: 89. Tuva tarihi üzerine yürütülen çalışmaların bir analizi için şu makaleye bakılabilir: (Lamajaa, 2009).

² Tıvalar esas itibariyle iki ana gruba ayrılır. Çoğunluğu oluşturan Tıvalar, Tıva Cumhuriyeti'nin orta, güneydoğu, güney ve batı bozkırlarıyla dağ bozkırlarında yaşar. Diğer grup ise doğuda tayga-bozkır, Tozha bölgesinde ve yukarı Kaa-Xem Nehri havzasında yaşar (Mawkanuli, 2001: 499). Tıva nüfusu temelinde sağlık, ekonomi, eğitim, dil ve etnisiteye dair malumatlar için bk. (Valeriya, 2016: 53-59; Mongush, 2021: 142).

³ Günümüz Tıva toprakları MÖ 3 ila 2.yy'a kadar Hunların, 3-4.yy'a kadar Siempilerin, 5-6.yy'da Juan-Juanların ve 6.yy'da Türk kağanlığının egemenliğine girip 8.yy'da Uygur ve 9.yy'da Yenisey Kırgızları tarafından fethedilmiştir. 13-14.yy'da Moğol idaresine girip 16.yy'a kadar Khotgoid Moğollarınca, 17.yy'da Cungar Moğollarınca ve 1758'den sonra Mançular tarafından idare edildi (Mawkanuli, 2001: 500; Bayarsayhan, 2016: 163-164). Tıva'nın 18.yy'ın ikinci yarısından itibaren Çin ve Rusya kıskacında maruz kaldığı siyasi ve dinî sorunları için şu kaynaklara bakılabilir: (Valeriya, 2016: 63; Mawkanuli, 2001: 500; Bozkurt, 2012: 581-583; Mongush, 2021: 142-143).

⁴ Ren geyiği yetiştiren Tuvalılar alt etnik bir kimlikle, Toju Tuvalı adıyla temsil edilir. (Valeriya, 2016: 64). Ren geyiği yetiştiriciliği ile meşhur olan diğer Tıva alt etnik grubu Moğolistan'da yaşayan Duhalardır. Moğol kaynaklarında "Uygur/Üürin Uryanhay" olarak geçer (Mongush, 2003: 165) Adlandırma ile ilgili malumatlar için bkz. Bayarsaykhan, 2019: 52; Suvandii ve Kuular, 2017: 63. Duhalar üç bölgede yaşar. Yüksek taygalarda (Batı ve Doğu Tayga) yaşayanlar ren geyiği yetiştirir. Diğer ikisi olan nehir bölgeleri (Harmay ve Hogrok) ve Tsagaannuur kasabasındakiler ise diğer küçük ve büyükbaş hayvanları yetiştirir. Önceleri "Tuva ve Moğolistan'ın Hövsgöl bölgesini kapsayan bu geniş bölgeye Uriyanhay denirdi" (Ragagnin, 2012: 87). Bölgenin sınırları üzerine Japonya'da önemli bir eser 2008/2009 senesinde neşredilmiştir. Japonya arşivlerinde muhafaza edilen ve 18 ila 20.yy arasını kapsayan Tuva'nın haritalarını kapsar. İki ciltlik çalışmanın ilk cildinde boylar harita üzerinde gösterilmiş, ikinci cildinde ise haritalar karşılaştırmalı bir şekilde incelenmiştir (Masahiko, 2008). Dukhalar hakkında kapsamlı bir araştırma için şu çalışmaya bakılmalıdır: (Küçüküstel, 2020).

⁵ Cungar Tıvaları, tarihi arka plan bakımından zenginlik ve belirginlik taşımaz. Günümüz Tıva'sından buldukları bölgeye Oyrat Moğollarla savaşarak geldikleri düşünülmektedir. 17 ila 18.yy'da Mançular Cungar'ı da idaresine aldıktan sonra burada Uryanhay olarak

Moğolistan'da yaşayan Tıva gruplarının 1757'de Tannu-Ol'un güney sırtından Hovd Nehri'nin yukarısına doğru göçerek Yukarı Yenisey'deki Tıvalardan ayrıldığı tahmin edilmektedir. (Ayyzhy ve Mongush, 2016: 3398). Moğolistan'da yaşayan Tıvalar dört bölgesel etnik gruba ayrılır. Bunlardan Bayan-Ölgiy'deki Tsengel bölgesi ile Hovs Göl'deki Tsagaannuur bölgesi Tıva Cumhuriyeti sınırına yakın olmakla birlikte Moğolistan'daki Tıvaların nüfus olarak en yoğun olanlarıdır. Yaklaşık 225.000 nüfusu vardır. Hovd Tuvalarına ilk ziyaret 1974 senesinde Aranchun (1975) tarafından gerçekleştirilmiştir ve Hovd bölgesi Tıva'ya biraz daha uzaktır. Hovd aymağı Monçak ve Soyan olarak iki gruba bölünür. Monçak, İgrit ve Khoiyuk; Soyan ise Ak-Soyan ve Kara-Soyan boylarından müteşekkildir (Mongush, 2003: 167). Moğolistan'da yaşayan Tıvaların takriben 25.000 nüfusa sahip olduğu ve bunlardan ortalama 8000 kişinin Tıva Türkçesini anadili olarak konuştuğu tahmin edilmektedir. Moğolistan'daki Tıvaların bölünmüş küçük gruplar hâlinde yaşaması, örgün eğitimde Moğolca'nın tatbik edilmesi, şehirlerde yaşayanların Tıva Türkçesinden ziyade Moğolca, Kazak Türkçesini kullanması gibi gerek politik (eğitim dili, zorunlu iskân, ren geyiği ve yaşam alanına dair yasal düzenlemeler) gerekse şartlar (işsizlik, üniversite) gereği Tıva Türkçesinin ve kültürünün devamlılığı oldukça çetin bir süreçtedir. Bayan Ölgiy'deki Tsengel ve Hovs Göl'deki Tsagaannuur bugünkü Tıva Cumhuriyetine en yakın olan grupların yaşadığı alanlardır. Moğolistan ve Rusya arasındaki sınırlar belirlenirken Tıva topraklarının bir bütün olduğu göz ardı edilmesi sınırın dışında kalanların Moğolistan'a yerleşmeleriyle sonuçlanmıştır (Ayyzhy ve Mongush, 2016: 3398). Moğolistan'da yaşayan Sengel Tıvaları'nı ilim âlemine tanıtan isim ise Erika Taube'dir. Altay Tıvaları olarak da bilinirler. Altay Tıva kavramı literatürde bu topluluğu karşılamak için kalıplaşan ve karışıklığı da önleyen bir adlandırmadır zira bazı Cungar Tıvaları da Altay Dağlarından dolayı kendilerini Altay Tıvaları olarak tanımlar (Mawkanuli, 2001: 499).

1960 ila 1970 tarihlerinde zorunlu göçe maruz kalarak Selenge ve Töv bölgelerine de yerleşmiştir. Moğol idaresinin göç ve nüfus planlamaları Tsengel Tıvaları üzerinde de olumsuz ve yıpratıcı etkileri olmuştur. Bilhassa 1963'te Ak-Kem Kazak Türkleri ile nüfusun birleştirilmesi, Tsengel Tıvalarının hiç de menfaatine olmamıştır. Otlakların kullanımının sınırlandırılması, kamu personeline Kazakların bulunması sebebiyle işsizlik artmış ve 1100 kişiden fazla Tsengel Tıvalı bölgeden ayrılmak zorunda kalmıştır. Moğol hükümetinin konuya daha hassas yaklaşması için çeşitli girişimlerde bulunulsa da sonuç alınamamıştır. 1995 senesinde

adlandırılan Cungar, Altay, Batı Moğolistan halklarını yedi sancağa böldüler. Cungar/Çin Tıvaları, 1956 yılında fark edilmiş ve çalışmalar 1980'den sonra başlamıştır. Kök Monçak, Monçak, Alday Tıvası adıyla da bilinmektedir. Moğollar ve Kazak Türkleri Cungar Tıvalarına Urangkay veya Kök Monçak der fakat Monçak atfının saldırgan bir adlandırma olduğu gözlemlenmiştir. Uryanhay ise tarihî süreçte karmaşık bir şekilde kullanılan addır (Mawkanuli, 2001: 499-501). Cungar Tıvaları için daha fazla malumat için şu çalışmalara bakılabilir: (Yusha, 2013; Ölmez, 2016; Rind-Pawłowski, 2017).

Tsengel Tuvası olan Galsan Çinag, bütün malî sorumluluğu üzerine alarak Zaamar ve Altanbulag'a Tsengel'den göç eden 36 ailenin geri göçünü organize etmiştir. Bu göç organizasyonu dikkat çekme amacını taşıdığı için develerle bir ay boyunca sürecek olan yolculuk serüveni başlar ve Alman bir film ekibi tarafından belgesel-film çekilir. Çekilen belgeselin yayınlanmasıyla artık Moğol hükümetinin nüfus politikası etkilenecek Tsengel'den başlayan göç dalgalarının önü alınmıştır (Mongush, 2003: 165-166).

Kimlik, dil, eğitim, ekonomi bakımından zorluklara maruz bırakılan Altay Tıvaları'nın inancı Tıva Cumhuriyeti'nde yaşayanlar ile paralellik gösterir.⁶ Geleneksel kamlık Altay Tıvaları'nda uzun süre korunmuşken Tibet Budizmi'nin/ Lamaizm'in tesiri daha ağırlık kazanmıştır. Yine de Lamaizm Güney Sibiry Türklerinde yaygın bir şekilde görüldüğü üzere eski kamlık inancını silememiştir. Bununla beraber Altay Tıvalarının 1970-1980'li yıllara değin çok büyük ölçüde göçebe tarzda, keçe çadırlarda yaşayarak ekonomik faaliyetlerini hayvancılık ve avcılıkla devam ettirmeleri geleneksel inançlarında da sürekliliğe sebep olmuştur. Hatta 19. yy'a kadar ok ve yayın yegâne silah olarak kullanılması da hesaba katıldığından dış dünyadan daha izole bir yaşam biçimlerinin olduğunu görebiliriz. Bu biçim de kendiliğinden kadim inançları, dili ve geleneği korumaya ve sürdürmeye katkı sağlamıştır (Bozkurt, 2012: 581-582; Aydemir, 2009: 5-8).

Er Töştük Destanı ve Bay Nazar Kahramanlık Masalı

Türk destancılık geleneği içinde bazı destanlar vardır ki doğduğu yerden taşarak geniş coğrafyalara yayılırlar. Bunlardan gerek Türk dünyası gerekse diğer milletlerce bilinenlerin en meşhuru şüphesiz devasa kapsamıyla Manas Destanı'dır. Bu büyük destanın başkahramanı Manas'ın arkadaşlarından biri olan Er Töştük, Manas Destanı'nın haricinde kendi adıyla bilinen bir destana sahiptir. Her ne kadar Manas'ta Er Töştük yer alsada Er Töştük Destanı'nda Manas yoktur (Boratav ve Bazin, 1995: 229). Yani kahraman, başka bir kahramanın gölgesinde değil kendi yerini kendi kahramanlığıyla hazırlamıştır ki bu da Er Töştük'ü önemli hâle getiren temel unsurlardan biridir. Er Töştük, Türk dünyasındaki büyük destanlar arasında yer alan ve coğrafya bakımından geniş bir sahaya yayılmış kahramanlık destanıdır. Kazak Türkleri arasında Er Töstik'i ilk derleyen kişi olan Potanın

⁶ Tıvaların dini esasında kamlık üzerine tesis edilmiştir fakat gerek Moğolistan'da gerekse Tıva'da Tıva Türkleri arasında kamlık ve Budizm yan yana yaşamaktadır. Budizmin Tıvalılar arasına 10. yy'da girdiği tahmin edilmektedir ve günümüzde de yalnızca Tıvalar, Tofalar ve Sarı Uygurlar Budist inancına mensuptur. Özellikle 1640'ta Moğol-Oyrat kanunlarının kamlık inancını yasaklamasıyla Budizm kendine daha da yayılabileceği bir alan bulur ve 18. yy'da ilk manastırlar ortaya çıkar. Tıva lamaları dinî eğitimlerini almak ve inancın inceliklerini öğrenmek için Tibet'e giderler. Tıva lamalarının Eski Uygurca, Tibetçe, Sanskritçe Budist söz varlığı ise Moğollardan geçmiştir (Khabtagaeva, 2017: 359-360). Kızıl Piskoposluğun etkisi için bk. (Mongush, 2021: 142).

(1899: 68) “Orta çağ Avrupa Destanında Doğu Motifleri” adlı çalışmasında Er Töştük destanına değinir ve “Varyantları Moğolistan’dan Batı Avrupa’ya kadar yaygındır.” diyerek destanın yayılma sahasının önemine işaret eder. Er Töştük, farklı dillere tercüme edilerek dünya çapında bilinir hale gelmiş ve üzerine günümüze kadar pek çok çalışma yapılmıştır.⁸

Er Töştük destanının ilk tespit edilen metni olan Yir Tüşlük, karşılaştırma yapmak için başlangıç noktası olarak kabul edilir. Bundan dolayı kısaca değinmekte fayda olacağını düşünüyoruz. Yir Tüşlük’te çocuksuzluk motifi yer almayıp anlatı Yir Tüşlük’ün babasının (Han’ın) yedi oğluna kız aramasıyla başlar. Babasının ve gelinin adı belirtilmemiştir. Celmoğuz yerine bir ejderha vardır. Aşağı ve Orta dünya arasındaki arabuluculuk yapan figürdür. Yılan/ejderha, kahramanı yer altı dünyasına götürür ve kahraman oradaki hanın yılan suretinden güzel bir insana dönüşen kızıyla evlenir. Bu aşamadan sonra kayınbabası kahramana bir dizi görev verir. Bu görevler önce bir ev sonra bir ağıl yapması ve ikinci bir eş almasıdır. İkinci eşi alma sırasında özel meziyetlere sahip altı yoldaş edinir. Bu yoldaşlar yardımıyla Bara Kilmes padişahın kızı Köner’i alır. Padişah da ölmüştür. Aşağı dünyaya geçen kahraman ve eşleri, kayınbabasından aslında Bara Kilmes’in düşmanı olduğunu öğrenir ve yeniden Orta dünyaya geçmelerine müsaade eder. İki hanımıyla dünyaya dönen kahraman yeniden bir sorunla karşılaşır ayrı düşer. Sonunda bu zorluk da aşılar ve ilk karısıyla da karşılaşarak üç hanımıyla birlikte evine döner. Hanlık babasından Yir Tüşlük’e geçer (Yeşildal, 2015a: 59-63; Aça, 2001: 68-69). Isayeva (2020:

⁷ Potanin, Avrupa-merkezci bakış açısına karşı çıkarak Avrasya eposlarının yayılmasını Orhun ve Yenisey arasında teşekkül eden ilk destanların buradan Batı’ya göç etmesine bağlar ve Avrupa folklorundaki motiflerin Asya kültüründen geçtiğini ifade eder. Potanin’in bakış açısını özetleyen şu makaleye bakılabilir (Rakhimzhanova, 2012).

⁸ Er Töştük destanı üzerine metin/ varyant tespiti bakımından oldukça önem kazanmış ve destanın farklı formları ilim âlemine kazandırılmıştır. Radlov (1872: 352-375) Tümen Tatarlarının *Yir Tüşlük* masalını ve Kırgızlara ait *Er Teştük* destanının manzum metnini neşreder (1885: 526-589). Potanin Er Töştük’ün Kazak sahasına ait üç farklı metnini, İtgil, *Bulat-pay oğlu Er-Tustuk* ve *Tokpay-bay oğlu İr-Tustuk*’u; Divayev ise Kazak sahasına ait Er Töştük’i derlemiştir. Er Töştük üzerine yapılan incelemeler çok yönlü süregelmiştir. M. N. Kangalov (1903) “*Balağanskiy Koleksiyonu*”nda Buryat destanı Geser ile Er Töştük’ü mukayeseli olarak inceler. Çeribaş (2013b) ise Er Töştük ile Dede Korkut arasındaki paralelliklere değinmiştir. Halık Koroglu (1983) destanı İran mitolojisiyle karşılaştırmalı inceleyerek motifler üzerinde durur. Destan üzerinde Türkiye’de şimdiye kadar yapılmış olan en geniş kapsamlı eserde Yeşildal (2015a: 21-80) Er Töştük destanının varyantlarını ve üzerinde yapılan çalışmaları Kırgız, Kazak, Tatar, Altay Tıvaları ve Uygur olmak üzere beş sahada göstermiştir. Beş sahada üçü manzum, on biri mensur ve ikisi manzum-mensur olmak üzere toplamda on altı metin mevcuttur. Mevcut varyantlardan Türkiye Türkçesine aktarılanlar şunlardır: Sayakbay Karalayev’den derlenen Er Töştük (Kır.) (Yeşildal, 2015a); Cusup Mamay’dan aktarılan manzum Er Töştük (Kır.) (Temur, 2018); Radloff’un Manasçı Coloy’dan derlediği manzum Er Töştük (Kır.) (İliç, 2002); Surançiev Kalça anlatımı manzum-mensur (Cöö Comok) Töştük (Kır.) (Kayıpov, 2005); Er Töştük’ün nesir varyantları (Yeşildal, 2015b: 89-111); Er Töstik [Ernazar Oğlu] manzum-mensur (Kaz.) (Aça, 2002: 129-150) [Kazak Türkçesi ile age. 108-128]; Er Tyustyuk [Bulutpay Oğlu] (Kaz.) (Yıldırım, 2014: 94-97); İtgil (Kaz.) (Yıldırım, 2014: 97-100); Yirtüşlük (Uрманçı, 2007: 134-171).

17-18), Yirtüslük masalı için şu yorumda bulunur: *Yirtüslük masalının, kahramanın Aşağı Dünya'ya yolculuğuyla ilgili efsanenin gelişiminde bir sonraki aşama olduğu söylenebilir. Masal türünün efsane temelinde gelişmesi, dünyaların sınırlarını aşmayı başaran kahramanın anlatısının çok uygulanabilir olduğunu ve bunun sonucunda geniş bir alana yayıldığını kanıtlamaktadır.*

Diğer varyantlar hem müstakil birer özetle hem de karşılaştırmalı olarak Yeşildal (2015) tarafından ele alındığı için tekrara burada tekrar değinilmeyecektir. Bay Nazar, Altay Tıvalarından Erika Taube (1994: 139-150) tarafından derlenen ve kahramanlık masalı⁹ olarak sınıflandırılan nesir anlatıdır. Masal, E. Taube tarafında 29 Ağustos 1966 tarihinde D. Orolmaa adlı bir kişiden Tsengel'de derlenmiştir (1994: 317). Er Töştük'ün babasının adıyla anılan masalın önemi, metni tespit edip ilim âlemine duyuran Taube (1993: 196)'ye göre geniş bir coğrafyada yayılan Er Töştük destanının en eski biçimi olmasıdır. Biçim ve içerik bakımından özel bir ilgiyi hak eden Bay Nazar, daha önce en eski metin olduğu düşünülen Yir Tüslük'ün bir adım önüne geçerek daha eski olduğunu gösteren emareler taşımaktadır.

Tamamen nesir olarak tespit edilen masal, Er Töştük'ün evlendiği kızla yurduna dönerken başına gelen maceraları anlatır. Epizotların oldukça kısa olduğu metinde hadiseler hızlı bir şekilde işlenmiş, epizotların içeriğini uzatacak veya ana konuya eklenen başka epizotların meydana gelmesine zemin hazırlayan detaylardan da masal arınmıştır yahut bu detaylar henüz teşekkül etmemiştir. Bundan dolayı anlatım yoğun ve seridir. Masalın şahıs kadrosunda özel bir isimle anılanlar Bay Nazar (Babası), Er Töştük, Kencevey (Karısı), Hyunkee (Diğer Karısı), Kuyruğu Dik Kırat (Atı), Celbege, Celbege oğlu Şoyung Gulak, Han Gerdi kuş, Bobbuk Han, Temir Han'dır. Olayların geçtiği mekanlardan yalnızca bir tanesi özel adla ifade edilmiştir. Burası, kahramanın yer altına girdiği mevki olan Huyurlug Xuduk (Tuzlukuyu)'dur. Masalın tasarımı ise orta ve alt dünyalar aktif ve işlevseldir. Üst dünyadan hiç söz edilmediği gibi üst dünyaya ait olabilecek herhangi bir tip de bulunmaz. Masalın epizotlarını şöyle sıralayabiliriz:

Er Töştük'ün doğumu / Kardeşlerini öğrenip onları aramaya çıkması / Dokuz kardeşin yurda dönüp dokuz kızla evlenmesi / Kayınbabasının nasihatini dinlemeyen kahramanın esas macerasının başlaması / Gelin kızın tehlikeyi sezerek babasından devesini, zırhını ve atını istemesi, bunları kahramana vermesi / Babasının (Bay Nazar) Celbege'den kurtulmak için oğlunu Celbege'yle anlaşarak feda etmesi / Kahramanın karısının anlaşmayı öğrenip kocasına haber vermesi / Celbege'den kurtulan kahramanın yer altı dünyasına girmesi / Bobbuk Han'ın huzuruna çıkıp Temir Han'ın kızını almaya gitme / Yolda olağanüstü özelliklere sahip beş yoldaşı yanına alması / Temir Han'ın kızını almak için girilen yarışmalarda yoldaşların yardımıyla galip gelme / Temir Han'ın ölmesi ve kızıyla birlikte Bobbuk Han'a dönüş / Bobbuk Han'ın verdiği Hyunkee kız ile yeryüzüne yolculuğun başlaması /

⁹ Kahramanlık masalı kavramı ile ilgili olarak bk. (Yıldırım, 2017: 43-62)

Dinlenecekleri ağaç dibinde kuş yuvasına saldıran yılanı kahramanın öldürüp yavru kuşların sahibi Han Gerdi kuş ile tanışması / Han Gerdi'nin Celbege'nin oğlu Şoyung Gulak'ın yeryüzüne çıkış kapısı olan kuyu başında beklediğini haber vermesi ve kahramanı son noktaya kadar götürmesi / Kahramanın Şoyung Gulak tarafından çukura atılması, Hyunkee kızı Şoyung Gulak'ın kendisine eş yapması ve atı alması / Kahramanın at ve Han Gerdi kuş yardımıyla çukurdan kurtulup Şoyung Gulak'ın evine gitmesi / Hyunkee kız ile anlaşarak Şoyung Gulak'ın dış canının yerini öğrenmesi / Şoyung Gulak'ın dış canını bulması / Şoyung Gulak ile savaşması ve onu öldürmesi / Yurda dönerek eski karısına kavuşması.

Er Töştük'ün Türkiye Türkçesine de kazandırılan bir varyantı ise Cusup Mamay tarafından anlatılan metindir. Cusup Mamay varyantı Nezir Temur (2018) tarafından Türkiye Türkçesine aktarılarak yayımlanmıştır. Biz varyantları karşılaştırırken bu metinden yararlanacağız. Cusup Mamay varyantı ile Bay Nazar arasında birtakım farklılıklar vardır.¹⁰ CM varyantında Er Töştük'ün babasının adı Eleman, annesinin adı Kamkatay'dır. Kardeşlerin adı verilmemekle birlikte sayıları dokuzdur. BN'de anne adı belirtilmemiş, baba adı Bay Nazar'dır. Kardeşlerin sayısı sekizdir ve adları verilmemiştir. BN'de kahramanın ad alması, doğum sırasına denk gelen yemekte yenmekte olan koyu kahverengi bir kısrakın döş etinden gelir. CM'de çocuğun bedeni tüyle kaplı olmasından dolayı kara yüzlü bir kadın göğsü tüylü anlamında "Töştük" adını verir. BN'de kahramanı ilk harekete geçiren, oyun oynarken sinirlendirdiği yaşlı bir kadındır. Kadın, öfkeyle sekiz kardeşini bulması gerektiğini söyler. Masaldaki ifade bağlamı, çocuğun kahramanlığını sergilemesi gerektiğine atıf yapar. Kadın "Madem bu kadar kuvvetli ve beceriklisin, o hâlde git kardeşlerini bul." diyerek doğumdan sonraki *üçüncü günde üç yaşındaki gibi, dördüncü günde dört yaşındaki gibi* olağanüstü şekilde büyüyen çocuğun kahramanlık sıfatını kazanması gerektiğini tetikler. CM'de macerayı başlatan, Eleman'ın kervanbaşı Sarıker'dir. Sarıker Oruskan kızı Kenceke'nin güzelliğini anlatınca kahraman kıza âşık olur ve annesiyle onu nikahlamak için yola çıkar. Dolayısıyla CM aşk motifini BN alplık motifini motivasyon olarak kullanır.

BN'de sekiz kardeş, Bay Nazar'ın sekiz yüz atıyla beraber sebebi açık olmayan bir şekilde giderler. Bu gidiş, anne ve babalarının açlıktan ölecek kadar fakirleşmesine yol açar. Fakat onların "başka bir ülkede" tertip edilen "büyük bir şölen"de bulunup kendilerine özel hazırlanan ve yalnızca Bay Nazar'ın oğullarının yiyebileceği bir et tabağının hazırlanması statü sahibi olduklarını gösterir. Adeta Hanlar Hanı Bayındır Han'ın beyler için yılda bir defa tertip ettiği ziyafetin benzer bir portresidir. Kardeşleriyle tanışan kahraman yılkiyle beraber dönüşe geçecekleri sırada yılkiye kılavuz at seçer. Bu kılavuz at kendisinin doğumu sırasında yenilmekte olan kısrak gibi kahverengi olandır. Yurda döndüklerinde Bay Nazar oğullarını evlendirmek

¹⁰ Bu noktadan itibaren Cusup Mamay varyantı "CM", Bay Nazar ise "BN" kısaltmasıyla zikredilecektir.

ister. Dokuz kızı olan birini bulur ve en küçük kız olan Hincevey Er Töstük evlenir. CM'de kayınbabasının adı Oruskan ve gelinin adı Kenceke'dir. BN'de esas maceranın başlaması bu dönüş yolunda gerçekleşir. Baba, kızına Hujurlug Xuduk (Tuzlukuyu)'da durmamalarını tembihler ama kahraman iki varyantta da ikazı umursamaz. CM'de bu yerin adı Şor Göl'dür. Burada başa gelen ilk musibet Kenceke'nin yer altına Kuulma tarafından kaçırılmasıdır. BN'de tehlikeyi sezen Hincevey babasından deve, at ve zırh ister. Atın adı Kuyruğu Dik Kırat'tır. CM'de Çalkuyruk'tur. Sabahleyin ortalıkta görünmeyen deveyi Bay Nazar ararken Celbege ile karşılaşır ve canını kurtarmak için Er Töstük'ü ona yem eder.¹¹ Oğlunun eyesini oraya bırakan baba, eyeyi almak için geldiğinde oğlunu yakalayabileceğini söyler. CM'de bu sahne Eleman ile Yedi Başlı Celmeguz arasında cereyan eder. CM'de Kuulman'ı Kenceke'yi kurtarmak için öldüren Er Töstük'ten Celmeguz intikam almak ister çünkü Kuulman'ın sevgilisidir. Eleman'ı öğrenip onunla karşılaşır ve Eleman can korkusuyla oğlunun eyesini ve gümüş aşığını verir. Kahraman bu tertibatı pişman olan babasından, yurttan göç kafilesine rastladığında öğrenir.

Celbege/ Celmeguz'un atlatıldığı yerde yer altı dünyasına geçiş başlar. BN'de atıyla yer altı dünyasına düşen kahraman Bobbuk Han ile karısı ile kıratının tavsiyesine uyararak akıllıca konuşur ve Temir Han'ın kızını ona getirmek için geldiğini söyleyerek durumu bir nevi kurtarır. Temir Han'a doğru yola çıkınca olağanüstü özelliklere sahip beş kişi ile tanışır. Bunlar Er Töstük'ün yer altı dünyasına gelişini duyup onunla birlikte gitmek isteyen kişilerdir. Çok hızlı koşan, her şeyi duyabilen, her şeyi yiyip aynı şekilde çıkarabilen ve doymayan, denizi içip geri çıkararak ve bir dağı yerinden kaldırıp başka yere koyabilen bu beş kişinin adları verilmemiştir ama meziyetlerini sayarlar. CM'de Yügürük Maamıt, Yer Dinler Maamıt, Eli Tez Maamıt, Hırsız Maamıt, Yer Döven Maamıt adlarıyla geçer. BN'de Temir Han kızını vermek için yarışmalar tertip etmiştir ve yardımcılarını vasıtasıyla yarışmayı kazanır, kendisine kurulan tuzaktan kurtulur, Temir Han ölür, kızı da alıp Bobbuk Han'a dönerler. CM'de bu yarışlar Celmoguz ile yapılır. Hepsini kaybeden Celmoguz abisi Taybas Dev tarafından öldürülür. Taybas'ı da Er Töstük öldürür. Taybas'ın karısı Ay Çolpan'ı kendisine almadan yeryüzüne çıkar. BN'de Bobbuk Han Hyunkee adlı bir kızı ve beş kişiyi ona verir. Beş kişi yolun meşakkatine dayanamayıp ölür. Bir abanoz ağacının altında uyuyacakları sırada ağaçtaki yuvaya saldırmaya teşebbüs eden sarı benekli yılanı öldürerek yavruları kurtarır sonra da kız, kahraman ve at uykuya dalar. Bu sırada yavruların sahibi Han Gerdi kuş gelip durumu öğrenir. Bir minnet göstergesi olarak yeryüzünden haber verir. Celbege'nin Şoyung Gulak adlı bir oğlu olduğunu ve intikam için kuyu başında kendisini beklediğini anlatır. Kuş üçünü de kuyuya kadar götürüp zor durumda

¹¹ Destanlar temelinde baba ile oğul arasındaki çatışmayı konu edinen şu çalışmaya bakılabilir: Kayabaşı, 2016. Er Töstük bağlamında da değinilen Celbege hakkında şu muhtasar malumata bakılabilir: (Çeribaş, 2013a: 186-190).

kalması hâlinde kullanması için tüyünden verir. Tüyü yaktığı takdirde Han Gerdi hemen yardıma gelecektir. CM'de Han Gerdi'nin karşılığı Kara Kuş¹²; Şoyung Gulak'ın karşılığı Çoyun Alp'tür. Çoyun Alp, Kuulma'ya Kenceke'yi getirecekken kızıdan Taybas Dev'e bahsederek iki kötü gücü karşı karşıya getirdiğinde Taybas tarafından yer altına hapsedilir. Yeryüzüne çıkılacağı zaman Çoyun Alp'i, Kara Dev'e teslim edip kendi yurduna gönderir. Çoyun Alp yurtta halka zulmedip Eleman'ı esir eder.

Her iki metinde de kötü güç (Şoyung Gulak/Çoyun Alp) dış cana¹³ sahiptir ama nerede olduğu bilinmemektedir. Dış canın yeri ikisinde de kahramanın ilk karısıyla (Kenceke/Hencevey) anlaşarak ve çocuğun ağlatılması vasıtasıyla öğrenilir. BN'de kahraman beşiğin altına saklanarak yerini öğrenir. CM'de Kenceke, Er Töştük'ün yer altında saklanmasını, beklemesini, dış canın yerini öğrenince haber edeceğini söyler. Nitekim Kenceke Çoyun Alp'ten dış canının yerini öğrenir. BN'de dış can Tuzlukuyu'daki yetmiş geyiğin arasındaki boynuzları geriye yatık kızıl kahverengi geyiğin karnındadır. Geyiğin içinden kızıl kahverengi bir sandık çıkar ve içinde dokuz kuş yavrusu vardır. Bu dokuz kuşun hepsi dış canı temsil eder. CM'de dış can Altın Pınar denen bir mekânda yedi yaban koyunları arasındaki kara koyunun karnındaki sandıktadır. Sandıkta bulunan yedi kara sığırcık dış canı temsil eder. İki epizot arasında üç fark vardır: Geyik/koyun, dokuz kuş/yedi kara sığırcık ve CM'de sandığın kaçmaya çalışarak yer altına doğru gitmesi. Ortak nokta ise kahraman geyiklerin/koyunların yanına gittiğinde onların insan kokusu alıp kaçışmasıdır. BN'de kahraman hemen devreye girer ve Şoyung Gulak'ın taklidini yaparak üzerinde öldürdüğü Er Töstük'ün kokusu olduğunu, kaçmalarına gerek olmadığını söyler. CM'de ise durum farklıdır. Koyunlar kaçışsa da sandığı taşıyan kara koyun kaçmayıp Çoyun Alp'in dış canını taşımaktan usandığını söyleyip kendini kahramana teslim eder.

BN'de kahraman dokuz kuşun sekizinin boynunu kırıp sandığı yanına alarak Şoyung Gulak'la dövüşmeye gider. Çünkü son kuş da ölürse kahraman Şoyung Gulak ile son defa karşılaşamayacaktır. Er Töstük son defa yüz yüze gelmek istediği için bir kuşu sağ bırakır. CM'de yedi kuşun altısını öldürür ama Çoyun Alp ölmek yerine hastalanıp güçsüzleşir. BN'de Şoyung Gulak'la girdiği olağanüstü savaş kahramanın aleyhine döner. Şoyung Gulak artık Er Töstük'ü öldürmeye yaklaşmıştır. Kahraman tam bu noktada Hencevey'den yardım isteyip son kuşu öldürmesini söyler. Sandığı açan Hencevey dokuz kuşun da sağ olduğunu görür. Hepsinin boynunu kırınca Şoyung Gulak ölür. CM'de olağanüstü savaş sürerken kahraman Kenceke'den son kuşu öldürmesini ister. Kenceke denileni yapar ve Çoyun Alp ölür.

¹² Diğer varyantlarda Alp Karakuş biçiminde geçen Han Gerdi veya Kara Kuş, bir bakıma Simurg'un Türklere karşıdır, denilebilir. Alp Karakuş hakkında daha fazla bilgi için şuraya bk. (Çeribaş, 2013a: 190-193).

¹³ Şekil değiştirme motifi ile ilgili Yılmaz Yeşil (2015)'in "Türk Sözlü Anlatılarında Şekil Değiştirme" adlı kapsamlı çalışmasına bakılabilir.

Masaldaki kuşun adı Moğol ve Buryat masallarında sıkça karşılaşılan Han-Garide ile aynıdır. Potanın (1916: 94) bu kuşun adının Altay Türkleri ve Soyotlar tarafından olduğu gibi alındığını not düşer. Ayrıca Jalnavız ile dünür olma motifi Esekmergen, Karaglı, Alibek Batır gibi anlatılarda görülmektedir (Yıldırım, 2014: 89; Potanın, 1916: 93-95). Bunların arasından Karaglı ise Bay Nazar/Er Töstük anlatısındaki motifler bakımından büyük ölçüde örtüşmektedir. Karaglı ve dört kardeşi Jalnavız'ın kızlarını anlaşıarak alır. Jalnavız'ın kötü niyetini Karaglı'nın tayı haber verir. Kardeşlerini yılandan kurtarmak için yılanın istediği kral kızını almak için yola düşer. Yolda bir dağı diğerine vuran, bir gölün suyunu içebilen, kulakları çok iyi işiten, çok hızlı koşabilen ve iyi bir atıcı ile tanışarak onları yanına alır. Kral'ın huzuruna gelen Karaglı beş imtihanı verir ki bunlar da Er Töstük varyantlarındakine benzer. Kralın kızını yılana verir, kendisi kardeşlerine kavuşur ve o beş yoldaş ise tanıştıkları yerde kalır (Aytbaeva vd., 1971: 32-35).

Bay Nazar masalının Er Töstük anlatıları arasındaki önemi, Taube (1993: 196)'ye göre bu masalın temel metin olmasıdır. Taube "Diğer Türk halklarının varyasyonlarıyla yapılan bu karşılaştırma, Altay-Tuva masalının çok orijinal bir versiyon olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, bu varsayımı destekleyen başka işaretler de vardır: Örneğin, Altay-Tuva versiyonu, Radlov tarafından yayınlanan Kırgız versiyonu gibi kör/sönük motifler içermez: Mesela gelin Kenjeke, babasının belirli bir noktada yatarken yaptığı uyarıyı hatırlıyor ancak bu, metinde daha önce bahsedilmiyor veya: Er Töstük'ün efsanevi kartaldan bir teşekkür nişanesi olarak aldığı tüyler daha sonra hiç kullanılmamaktadır." diyerek Bay Nazar versiyonunun iç uyumuna, motiflerin işlevine dikkat çeker. Taube (1993: 198) masalın kahramanın babasının adıyla anılmasına dikkat çekerek bu gerçeğin herhangi bir yanlış adlandırmadan veya tesadüfi bir durumdan kaynaklanmadığını düşünür: "Şimdiye kadar bu fenomen için bir açıklama bulamadım, ancak bunun bir tesadüf olduğunu düşünmüyorum. Belki de gentil-ataerkil ilişkilerin arka planında görülebilir, yani önemli olan işleri yapan kahramanın adı değil, daha çok babasının, yani bir klanın olası reisi olan ve kendisine tabii olduğu babasının adıdır. Diğer bir deyişle, kendisi olarak değil, bir birey olarak babasının oğlu olarak kahraman. (Sonuçta bu, edebi bir figür bağlamında bile bir birey olarak değil, bir tip olarak görüldüğü gerçeğine tekabül eder). Yoksa bu isim Bay Nazar oğlu (Er) Gerzeng/(Er) Töstük'ün kısaltılmış hâli mi?"

Gentil-ataerkil kavramı, ataerkilliğin Çin'deki gibi kaba ve erkeğin sulta sahibi olduğu (Schimmel, 1999: 23) sosyal yapıyı değil, velayete dayanan düzeni ifade eder. Türklerde "boyun kurucusu, neslinden geldikleri atalarının soy kütüğü"ne olan hürmet ön plandadır (Roux, 2011: 36).¹⁴ Bu bakımdan Taube'nin baba ile oğul arasındaki ilişkinin masal adına yansımaları konusundaki fikri Türk kültürü tarafından desteklenebilir. Daha 19. yy'daki

¹⁴ Baba hukuku, baba telakkisi için bk. (Kafesoğlu, 2012: 220-221).

Kazak Türkleri arasındaki kayda göre evin en küçük oğlu (kenjebala) evlilikte diğer kardeşlerine göre en sonuncusu olsa da baba ister sağ isterse ölmüş olsun, babadan geriye kalanlar hakkında tüm tasarruf ona aittir, diğer kardeşlerin herhangi bir talepte bulunma hakkı yoktur. Küçük çocuk babasının mutlak ve kök varisidir (Kaskabasov, 1970: 110). Kaskabasov (1970: 111-112)'a göre yaşayan gelenekte küçük çocuğa ayrılan özel mevki ve haklar, peri masallarında kahramanın idealleştirilmesinin aranacağı noktadır. Dolayısıyla masallar “en küçük oğlu idealize etmiş, onu ataerkil klan topluluğunun ve klan geleneklerinin koruyucusu olarak görmüştür.”

Sonuç

Bay Nazar, Er-Töştük destanı ve varyantlarının en ilkel biçimi olma şüphesini taşımakla iç dinamikleri bakımından daha dikkati haiz bir mevkiye taşınmıştır. Kahramanın babasının adıyla anılan metin bize Dede Korkut boylarının adlarını anımsatır: *Dirse Han oğlu Boğaç Han, Kam Büre oğlu Bamsı Beyrek, Duha Koca oğlu Deli Dumrul, Kanlı Koca oğlu Kan Turalı, Kazıcık Koca oğlu Yiğenek, Begil oğlu Emren, Uşun Koca oğlu Segrek*. Boyların hepsinde kahramanın baba adı yer alır ve boylar oğullar etrafında döner. Bay Nazar kahramanlık masalı da bu bakımdan Taube'nin de öne sürdüğü gibi muhtemelen *Bay Nazar oğlu Er Töştük* şeklindeydi.

Kahramanın bir kısırağın eti yenmesi neticesinde doğması tesadüfi değil, aksine, metni totem fikrine götüren arkaik motiflerden biridir. Kandaşlar arasındaki en eski birleştirici unsurlardan biri olan totem motivasyonu, kahramanın kandaşlarını arayıp bulması ve kaybolan birliği yeniden tesis etmesiyle iyice tebarüz eder. Kahraman, boyunun veya obasının kurtarıcısı yahut ihya edicisi olarak değil, ortak yaşamın ilk ve zorunlu kodlarını üreten ailenin birliğini yeniden tesis eden kurtarıcısı olarak yola çıkar. Başka bir ifadeyle, onun ilk yola çıkışının prensiplerini göksel hayvan (kısırak) ve kandaş birlik (aile) oluşturur. Birbirinden farklı icra usullerine sahip her iki tür arasında yapılan karşılaştırmalı motif ve epizot incelemesi göstermektedir ki olay örgüsü ve şahıs kadrosu bakımından CM oldukça zengindir. Bilhassa yer altı dünyasının kadrosu ve aralarındaki ilişkiler BN'ye göre daha komplekstir fakat her ikisinde de kahramanın erginlenme mekânıdır. Dolayısıyla BN henüz kompleks fikirlerin teşekkül etmediği bir dönemin ilk ve temel motiflerini birbiriyle ilişkili şekilde hatta sıkı sıkıya işlemiştir.

Bay Nazar¹⁵

Eski zamanlarda Bay Nazar adlı bir adam yaşamış. Yaşlı Bay Nazar'ın sekiz oğlu varmış. Sekiz oğlu onun sekiz yüz atını sürüp götürmüşler, bu şekilde olmuş. Oğulları sekiz yüz atı götürmüşler ve gözden kaybolmuşlar, yaşlı karı koca yalnız ve açlıktan ölmek üzere kalmışlar. Onlar koyu kahverengi bir kısırağın göğüs etini bulmuşlar. Ondand kendilerine akşam ve öğle yemeyi yapmışlar ve tam yemeye koyulmuşlardı ki başka bir erkek çocukları daha doğmuş. Yaşlı adam “Mademki bu

¹⁵ Taube (1994: 139-150).

çocuk biz koyu kahverengi kırsağın dös etini yerken doğdu ona Er Tyostyuk (Töstük), dös çocuk, adını verelim.” demiş. Üç gün geçtiğinde çocuk üç yaşındaki, dört gün geçtiğinde dört yaşındaki çocuk gibi olmuş. Kendisine kamıştan yay yapmış ve oynamış. Yukarı doğru ve aşağı doğru uçan kuşları vurarak oynamış. Bir keresinde bir fındık tavuğunu kanadından vurmuş. Onu kovalamaya başlamış ve çuval dokumakta olan yaşlı bir kadın görmüş. Kuş yaşlı kadının ipliğine basıp koparmış. O zaman yaşlı kadın “Sen de böyle nereden çıktın, kendi annesine karşı bile böyle bir şiddet uygulayan sen nereden çıktın. Eğer sen bu kadar kuvvetli ve becerikliysen git kendi sekiz kardeşini bul.” deyip çocuğu dövmüş. Eve dönüp ailesine “Bu hikâye nedir? Benim sekiz kardeşim nereye gitti? Ben sekiz kardeşimi bulacağım.” diye sorunca babası “Ah evladım, senin sekiz ağabeyin yok. Bunların hepsi uydurma, yalan, hepsi saçma. Böyle bir şey yok hiç de olmadı.” cevabını vermiş. Er Töstük günlerden bir gün o çuval dokuyan kadının çadırına gitmiş. Onun çocuğu Er Töstük’ün kamış yayını almak istemiş ve ağlamış. Er Töstük “Sen kimsin de benim kamış yayımı tutuyorsun.” diye ona bir fiske vurmuş ve çocuk hemen ölmüş. Çocuğunun öldüğünü gören kadın “Sen nasıl bir düşman soyusun ki kendi annen gibi olan birine kötülük yapıyorsun. Zehir saçıcı çocuk eğer sen bu kadar hünerliysen ne şeytandan ne kurttan aşağı kalır yanın yoksa neden giden sekiz kardeşini bulmuyorsun ve onları eve gelmeye zorlamıyorsun?” diye feryat etmiş ve o kadın neredeyse öldüresiye çocuğu dövmüş. Er Töstük eve dönmüş ve ana-babasına “Sekiz kardeşimi bulacağım!” demiş. Onlar da “Senin sekiz kardeşin yok, insanlar yalan söylüyor.” demiş. O “Hayır, ben gidiyorum.” demiş. Kamış yayını almış ve yola koyulmuş.

O gide gide başka bir ülkeye gelmiş, orada büyük bir şölen hazırlanıyormuş. Er Töstük, “Burada ne oluyor?” diye düşünmüş ve şölene gidip oturmuş. Şölende otururken kulak kabartmış biri “Bay Nazar’ın büyük oğluna ver!” diyor. O zaman büyük bir tabağa konmuş et getirilmiş ve herkes o tabağa atılmışlar. Er Töstük “İşte artık bunu gördükten sonra ne pahasına olursa olsun ben ağabeylerimi bulmam zaruri oldu. Onlar eti nereye götürüyorlar?” diye düşünmüş. Ve o eti üç gence, Bay Nazar’ın en büyük, ikinci ve üçüncü oğullarına götürdüklerini görmüş. Er Töstük onlara yaklaşır oraya kurulmuş, yanlarına oturmuş ve “Ben de bu etten yiyeceğim.” demiş. İnsanlar “Yiyemezsin!” dediklerinde “Ha, ben de Bay Nazar’ın oğluyum. Ben en küçüğüyüm ismim Er Töstük!” diye bağırmış. Er Töstük üç ağabeyiyle tanışmış, onlarla konuşmuş, oracıkta sekiz kardeşini bulmuş. Onlar birlikte eve dönmeye karar verdiklerinde sekiz yüz atları için bir kılavuz at bulamamışlar. O, koyu kestane renkli bir kırsağı yakalamış, ayaklarını bağlamış ve onu kamçlamış: Şak şak şak. O bu şekilde tüm atları toplamak istemiş fakat hiçbirisi gelmemiş. O, koyu kestane renkli kırsağı serbest bırakmış ve kahverengi olanını yakalamış, onu kamçlamaya başlamış ve tüm atların toplandığını görünce “Demek ki sürünün lideri bu kırsak olacak.” diye söylemiş. Yola düşüp kahverengi kırsağı çektiğinde atlar birbiri ardına onun peşinden koşmuşlar. Doğdukları topraklara geldikleri zaman ana-babaları neredeyse aklıktan ölmek üzereymiş. Kendi memleketlerine geldiklerinde ziyafet vermişler ve babaları “Şimdi benim dokuz oğlum var, ben onları bir adamın dokuz kızıyla evlendirmek istiyorum.” demiş ve aramaya koyulmuş. Büyük beyaz bir çadıra gelmiş. Çadıra girmiş ve asılı sekiz çift küpe görmüş. Sekiz çift asılı küpeyi görünce yaşlı adam ağlamaya başlamış demiş ki “Ah, ne kadar da yazık, burada sadece sekiz çift küpe var, fakat benim dokuz oğlum var. Vah, vah, keşke dokuz tane olsaydı!” Ev sahibi onun ağlamasını duymuş ve “Onlar dokuz tane, işte buyurun.” demiş ve getirip bir çift küpe daha asmış. Yaşlı adam “Evet şimdi dokuz oldu. Haydi dünür

olalım!” deyince diğeri cevap vermiş: *İşte bunlardan biri!* Küpesi en son asılanı küçük oğluyla nişanlamış. Ve o bu kızı almış. Adam, Hincevey adlı kızını vermiş, diğeri onu almış ve yola çıkmak için hazırlanmış. O zaman Hincevey kızın babası

“Bakınız, sizin canınız tuzlu kuyu manasına gelen Hujurlug Xuduk adlı yerde gecelemeğe isteyecek, fakat bunu yapmayın. Yanından geçin, orada durmayın. Gecelemeğe için ancak orayı geçtikten sonra konaklayın.” diye tembihlemiş. Ayrıldıklarında yaşlı Bay Nazar “Peh, Tuzlukuyu’da geceleyeceğim.” deyince Hincevey “Hayır Tuzlukuyu’da gecelemeğelim. Benim ailem bu yerde kalmamam konusunda defalarca beni uyardı, en iyisi burada kalmamak.” demiş. Bay Nazar “Nerede yatılacağından bir kadın ne anlar!” diye itiraz etmiş ve onlar Tuzlukuyu’da gecelemişler.

Onlar orada geceledikleri günden sonraki gün kız karar vermiş: “Ben babama birini göndereceğim. Kendi zırhını Er Töstük’a versin. Kendi beyaz dişi devesini yüklerini taşıması için Er Töstük’e versin. Kendi kuyruğu dik Kıratını binmesi için Er Töstük’a versin.” Kız, babasına bir adam göndermiş. Babası kendi zırhını vermiş ama “Kuyruğu dik Kırat, benim atlarım arasında birincidir” demiş ve onu vermemiş. “Benim beyaz dişi deve, develerim arasında birincidir” demiş ve onu da vermemiş. Kız babasına darılmış ve şöyle demiş: “Ben size Er Töstük’e binmesi için atın gerekli olduğunu söylemek üzere bir adam gönderdim. Ben size Er Töstük’ün yük taşıması gerekeceğini söylemek üzere bir adam gönderdim! Sen gerekli olan her şeyi vermeyince ben ne yapayım!” Kız oturmuş ve ağlamış. Babası bunu öğrendiğinde Er Töstük’a atı ve dişi deveyi göndermiş. Akşam beyaz dişi deveyi bağlamışlar. Fakat sabah kalktıklarında onun yerinde olmadığını görmüşler. Böylece deve kaybolmuş. Bay Nazar kaybolan beyaz dişi deveyi bulmak için yola koyulmuş. Tuzlukuyu’ya ulaştığında beyaz dişi devenin kuyunun yanında yattığını onun yanında da Celbege’nin bir kulağıyla örtünüp diğeri kulağının üzerine yattığını görmüş ve bağırarak: “Nene, nene! Kalkınız ve bana bu deveyi getiriniz.” Celbege şöyle cevap vermiş: “Hayır, hayır! Eğer ben kalkarsam oturmam oğlum; otursam da kalkmam. Attan in ve deveyi kendin al.” O, atından inip deveyi almak istediğinde Celbege yaşlı adamı yakalamış ve “Seni yiyeceğim” demiş. Yaşlı adam “Ah, beni yemeyiniz! Beni yemeyiniz! Benim sekiz oğlum var, onları sana vereyim” diye bağırarak. Celbege “Senin sekiz oğlunu istemiyorum!” deyince “Ayrıca benim dokuz yüz atım var, onları sana vereyim!” karşılığını vermiş. “Senin dokuz yüz atını istemiyorum!” diyen Celbege’ye bu sefer “Peki öyleyse benim ayrıca dokuzuncu oğlum var, Er Töstük, onu sana vereyim!” demiş. O sormuş: “Sen onu bana nasıl vereceksin?” Yaşlı adam cevap vermiş: “Bende onun üç köşeli egesi var, o (onunla) oklarını bilir. Ben onu burada bırakacağım. Er Töstük onun için gelir, (o zaman) onu yiyeceksin.” Onlar anlaşmışlar, Celbege yaşlı adama beyaz dişi devesini vermiş ve onu göndermiş. Beyaz dişi deve ile döndükten sonra o Hincevey kızın Er Gerzeng’e vurduğunu görmüş: “Sen artık yeryüzünün değil öteki dünyanın adamısın.” O zaman Er Töstük ona ne oldu diye sormuş, kız “Baban seni yaşlı Celbege’ye sattı ve seni artık Celbege yiyecek” cevabını vermiş ve eklemiş “Eğer yalan söylediğimi düşünürsen kendin babana üç köşeli egenin nerede olduğunu sor!” Gidip babasına “Baba, nerede benim üç köşeli eğim?” diye sormuş. Babası “Senin üç köşeli eğin Tuzlukuyu’nun yanında kaldı oğlum, onu getirmek için git!” demiş. “Madem böyle oldu, ben nasıl gideyim?” diye sormuş Er Töstük ve babası cevap vermiş: Altı ayaklı atla git, sonra da sekiz ayaklı atla değiştir. O iki tane at almış ve yola koyulmak üzereyken Hincevey kız ona şöyle demiş: Babamın sana vermiş olduğu zırhı al ve onu giy. Babamın sana verdiği kuyruğu dik Kıratı al ve onunla git. Senin sekiz bacaklı

atın sekiz yıl dayanamaz, senin altı bacaklı atın altı yıl dayanamaz. Ve eğer Er Töstük kuyruğu dik Kırat ile sağ salım dönerse beyaz dişi deve erkek yavrulayacak. Eğer Er Töstük sağ salım dönerse bu belimde bağlı kuşak kendisi çözülsün. Ve bu sözlerle o birkaç metre uzunluğundaki ipek kuşağı beline sarmış. Bu sözleri söyledikten sonra o beyaz dişi deveyi çöktürmüş ve onun bağlanmasını emretmiş.

Er Töstük yola koyulmuş. Yolda giderken onun atı konuşmaya başlamış: Biz Celbege'ye ulaştığımızda 'Nene, nene, arkandaki yedi çocukta neyin nesi?' diye söyle. Celbege geriye döndüğünde ben hemen eğileyim sen de eğeni almaya çalış. Onlar Celbege'ye yaklaştıklarında at eğilmiş ve Er Töstük "Nene, nene, "Nene, nene, arkandaki yedi çocukta neyin nesi? Ne olmuş onlara?" dediğinde Celbege geriye dönmüş, Er Töstük atından inmeden kendi egesini almış ve onlar hızlanmışlar. Celbege onlar kaçacaklar diye korkmuş ve Celbege kendi deri tutacaklı demir sopasını sallamış fakat at kendi ayaklarına vurmasına izin vermemiş. O zaman Celbege deri tutacaklı demir sopasına kocaman inek kadar bir taş bağlamış ve onlara vurmaya başlamış. Onlar koşmuşlar, koşmuşlar, koşmuşlar kendilerini yakalatmamışlar. Onlar yer altına düşmüşler ve yer altına düşerken kuyruğu dik Kırat demiş ki "Yeryüzünde yaşayan sen Er Töstük ve ben yer altına girdik. Şimdi tekrardan nasıl çıkacağız? Burada yılan Bobbuk Haan'ın sarayı var, oraya gidelim! Ben burada bekleyeceğim, sen saraya gir. Saraya girdiğinde siyah benekli bir yılan sürünerek koynundan girer ve yeninden çıkar. Sarı benekli yılan ise sürünerek pantolonunun paçasından girip koynundan çıkacak. Korkma! Bunu dayanmaya çalış! Korkmadan git ve başköşeye otur. Eğer sen korkarsan her ikimiz de artık buradan yeryüzüne çıkamayız." Ve artık onlar yılan hanının çadırına yaklaşmışlar. Er Töstük içeri girmiş, siyah benekli bir yılan sürünerek onun koynundan girmiş ve yeninden çıkmış. Sarı benekli yılan sürünerek onun ağzından girip burnundan çıkmış ve sürünerek koynundan girip paçasından çıkmış. İşte böyle olmuş. O zaman Er Töstük bundan hiç etkilenmeden ve en ufak bir korku göstermeden girmiş başköşeye oturmuş. Siyah benekli yılan hana, sarı benekli yılan ise hanın eşine dönüşmüş. "Er Töstük sen yeryüzünde yaşıyorsun, neden yer altına indin?" diye sormuş onlar. Onların sorusuna Er Töstük cevabı "Benim ziyaretimin sebebi şöyle. Ben yılan hanı Babbuk Haan'ın oğlu için Temir Haan'ın, demir han, kızına dünür olmak istiyorum. Ben bu nedenle geldim" olmuş. Onlar da "Peki, bu iyi, onu getiriniz!" demiş ve yılan han onu göndermiş.

Er Töstük çıkmış ve kendi atına doğru gitmiş. Biraz gittikten sonra onlar yabani atları çabucak yakalayan ve hemen geri bırakan bir adam görmüşler, adam yakalıyor ve bırakıyormuş "Hey, bütün vaktini böyle ne yaparak geçiriyorsun?" diye sormuş onlar. O "Ben duydum ki yeryüzünde yaşayan Er Töstük yer altına inmiş. Onunla gitmek için işte burada oturuyorum" demiş. Er Töstük "Evet, benimle gidebilmek için hangi işte ustasın?" sorusuna "Ben o kadar hünerli bir insanım ki uçan kuşu bile yakalayabilirim. Hiçbir vahşi hızlı hayvan bana yetişemez, ben hepsini yakalarım" cevabını vermiş. "Peki o zaman gidelim" demiş Er Töstük ve onu yanına alarak onlar gitmişler. Sonra onlar önce bir kulağını sonra da diğer kulağını yere yapıştırarak sesleri dinleyen bir adamla karşılaşmışlar. Yeri dinleyen adam oturmuş. Er Töstük sormuş: "Hey, sen ne yapıyorsun?" Ve o cevap vermiş: "Yeryüzünde yaşayan Er Töstük'ün yer altına indiğiyle ilgili bir söylenti duydum. Onunla gitmek için burada bekliyorum." Bunun üzerine "Senin, benimle gidebilmek için nasıl bir ustalığın var?" demiş Er Töstük. Ve o bu soruya şöyle cevap vermiş: "Dünyanın neresinde olursa olsun ne hakkında konuşuluyorsa her şeyi duyurum." Er Töstük "Eğer öyleyse benim arkadaşım ol, gidelim!" demiş, onlar onu da yanlarına

alarak gitmişler, gitmişler... Ve onlar bir adam görmüşler ki o tüm bir boğanın etini yutup sonra arkasından çıkarıyormuş, bütün halinde yutup hemen çıkarırmış. Sormuşlar “Hey, bütün vaktini böyle ne yaparak geçiriyorsun?” O da “Yeryüzü dünyasının Er Töstük’ünün yer altına indiğini söylüyorlar. Ben arkadaşım olmak istediğimden burada onu bekliyorum.” Er Töstük “Bana arkadaş olmak için nasıl bir hünerin var?” diye sormuş. O şöyle cevap vermiş: Ben o kadar büyük dev gibi bir adamım ki hiçbir şey beni doyurmaz. Tüm bir boğanın etini yiyip sonra onu birden arkamdan çıkarabilirim. İşte benim yapabildiğim şey bu. “Haydi öyleyse bizimle gel” demiş Er Töstük ve onu da arkadaşım olarak almış. Ve yine onlar ileriye doğru hareket etmişler ve yolda deniz kenarında oturup tüm denizi içip sonra yeniden çıkararak bir adam görmüşler. Sormuşlar “Sen burada ne yapıyorsun?” O da “Yeryüzünde yaşayan Er Töstük’ün yer altına indiğini duydum ve ona arkadaş olmak istediğimden burada bekliyorum” demiş. Benim arkadaşım olmak için nasıl bir hünerin var? sorusuna o “Ben denizin tüm suyunu içerim, bu şekilde o kurur. Sonra yeniden bütün denizi çıkarırım, işte benim böyle büyük bir hünerim var” cevabını vermiş. Hadi öyleyse arkadaşım ol, demiş Er Töstük, onu yanına almış ve onlar tekrar yola koyulmuşlar. Onlar gitmişler gitmişler ve bir yere gelmişler ki bir bahadır, dağı kaldırıyor ve onu başka bir yere koyuyormuş. Evet, onlar güçlü bahadıra şöyle söylemişler: “Sen böyle ne yapıyorsun?” Cevaben “Yeryüzünde yaşayan Er Töstük’ün yer altına indiğini söylüyorlar. Onunla gitmeyi istediğim için buraya geldim” demiş. Er Töstük sormuş “Evet, ama sen arkadaşım olmak istiyorsan nasıl bir hünerin var, göster?” O, “Eğer burada bir dağı kaldırırsam bir başka yerde oluştururum. Bir yerde dağı kaldırır başka yere koyarım, benim büyük hünerim budur” deyince Er Töstük “Hadi öyleyse, iyi, bizimle gel” demiş. Ve onlar birlikte yola devam etmişler. Uzun yollar geçtikten sonra Temir Haan’a gelmişler.

Onlar Temir Haan’a geldiklerinde yarışma düzenleyerek başka bir hanın adamları onun kızına dünür oldukları büyük bir ziyafetin tam ortasymış. “Ben de yarışmaya katılacağım ve biz kazanacağız” demiş Er Töstük. Onlar gelmişler ve yarışmaya başlamışlar. İlk yarışmaya Er Töstük’ün yabani atları yakalayan arkadaşım katılmış. At yarışına o kendi kuyruğu dik Kıratını sokmuş. Yarışta koşarken kuyruğu dik Kırat şöyle demiş: Dinle, benim dönüş vaktimde üç kat demir tel ger. Eğer bu üç sıra engel beni durdurabilirse ben dururum. Eğer ben durmadan devam edersem biz asla cehennemden çıkamayız. Atlar yarış için saliverilmiş ve önce başlangıç noktasına koşmuşlar. Kuyruğu dik Kırat üç senelik mesafe kadar arayı açtığında geri dönmüş. Geri döndüğünde üç sıra çekilmiş demir telin ilk ikisi kopmuş üçüncüsünde ise kuyruğu dik Kırat durmuş. Peki yarışmaya kazandım mı? diye sormuş Er Töstük. Evet, sen kazandın, diye cevap vermiş. Sormuş: “Şimdi ne olacak?” Onlar: “Şimdi güreş düzenleyeceğiz” demişler. Güreş olacağını söylediklerinde Er Töstük bahadırını güreşmek için göndermiş. Dağı kaldırıp başka bir yere koyan bahadır bütün güreşçileri yenmiş. Peki, bu yarış kazandım mı? diye sormuş o. Evet, öyle demişler. Şimdi ne yapacağız? diye sormuş. Han şöyle söylemiş: “Şimdi bir sürü et pişireceğiz. Kim tüm eti hiçbir şey bırakmadan yerse ben kızımı ona vereceğim.” Çok fazla et pişirilip hazır olduğunda tüm bir boğanın etini yiyen adam, etin hepsini yemiş. Sormuş, “İşte, bu yarışmayı kazandım mı?” Evet, öyle demişler. Şimdi ne olacak? diye sormuş. “Biz okyanusun kenarından geçerken dökme demir kazanım oraya düştü. Kim onu bana getirirse kendi kızımı ona vereceğim”, demiş Temir Haan. Orada Er Töstük kendi kuyruğu dik Kıratına binmiş ve yanına denizin suyunu içen adamı almış ve o denizin kıyısına gelmiş, kuyruğu dik Kıratını sıkıca bağlamış. Er Töstük arkadaşından denizin suyunu içmesini istemiş. O üç kez denizin suyunu

ağzına almış ve başka yere bırakmış. O, denizin suyunu ilk defa çekip bıraktığında kıyıda su bir parmak kadar azalmış. O, denizin suyunu ikinci defa içine çekip bıraktığında su iki parmak kadar azalmış. O, denizin suyunu üçüncü defa çekip bıraktığında su üç parmak azalmış. Denizin suyu azalmış fakat tamamen kurumamış, deniz bu şekilde kalmış: Şimdi ne yapmalı? Kuyruğu dik Kırat “Ben denize dalacağım. Eğer yüzeye pıhtılaşmış siyah kan çıkarsa birlikte oturun ve ağlayın. Eğer köpük köpük renksiz kan çıkarsa oturun ve sevinin”, demiş ve denize atlamış. Er Töstük ve denizin suyunu içen adam denizin kıyısına oturmuşlar ve bakmaya başlamışlar. Görmüşler ki denizden köpük köpük kan çıkmış, sevinmeye başlamışlar. Fakat pıhtılaşmış siyah kan çıktığında oturup birlikte ağlamışlar. Şöyle olmuş, kuyruğu dik Kırat kesici dişleriyle dökme demir kazanı yakaladığında onun bir dişi kırılmış ve yüzeye pıhtılaşmış kan çıkmış. O zaman o, kazanı kendi kuyruğuna bağlamış ve su yüzüne çıkarmış. Sonra onlar kazanı hana getirmişler. Onlar kazanı Temir Haan’a getirdikten sonra Er Töstük sormuş: Peki, Temir Haan, ben yarışmayı kazandım mı? Haan “Sen kazandın.” demiş. Er Töstük: Peki ne olacak? Buna Temir Haan (şöyle) demiş: Bu altısını öldürmek lazım, onları bu eve kilitleyip yakmak lazım. Onları yakmak için büyük bir ateş yakmışlar ve onu eve göndermişler. O zaman dağları hareket ettiren adam evi almış, yıkmış ve hepsi dışarıya çıkmış. Sormuş, “Peki biz bu yarışmayı kazandık mı?” Onlar “Evet, öyle” demiş. “Evet şimdi bizim onları zehirlememiz gerek. Bunların altısına da şimdi zehir vermelisiniz”, demiş Temir Haan. Onlara, bu altısına, zehirlenmiş et; bizim adamlarımıza ise zehirlenmemiş getirin. Fakat yeryüzünde konuşulan her şeyi duyan adam bunu duymuş ve et geldiğinde onlar Hanın adamları için hazırlanmış olanı almışlar. Onlara getirilen zehirli eti onlar Temir Haan’a uzatmış ve onlardan birçoğu ölmüş. Sormuş, “Peki, biz yarışmayı kazandık mı?” Onlar “Evet, doğru!” demiş. O zaman onlar Temir Haan’ın kızını almışlar.

Gitmişler ve Yılan Hanı Babbuk’a getirmişler. Babbuk Haan şöyle söylemiş: Bu iyi, çok güzel! Şimdi biz sana Hyunkee kız ve beş adam vereceğiz. Yukarı, yeryüzüne gidiniz. Ve onları yolcu etmişler. Er Töstük, kızı ve beş adamı alarak yola koyulmuş. Fakat yeryüzüne giden yol çok uzun olduğu için beş adamın hepsi de ölmüş, sadece Hyunkee kız kalmış. O Hyunkee kız kendi atına, kuyruğu dik Kırata, almış ve onlar gide gide büyük bir abanoz ağacına ulaşmışlar. Ağacın altına gelince onların uykusu gelmiş fakat orada o lama (aman Allah’ım), şiddetli bir yağmur başlamış, dolu yağmış. Ve bir şey ağlayıp çılgık atıyormuş, bunlar kuş yavrularıymış cıvıldıyor cıvıldıyor ve bağıyorlarmış. Onlar daha tam olarak yumurtadan çıkmamışlarmış. “Bu da nesi?” diye düşünmüş onlar ve gözlerini ağaca doğru kaldırdıklarında abanoz ağacına tırmanmakta olan sarı benekli bir yılan görmüşler. Böyle sürüne sürüne giderken onlar bunun her zaman Han Gerdi kuşun yavrularını yiyen yılan olduğunu anlamışlar. Orada Er Töstük kamış okuyla ensesindeki yukardan altıncı omurdan yılanı vurmuş ve yılan ölüp yere düşmüş. Ve kuşun yavruları sevinçle cıvıldaşmışlar ve sağ salim yerlerinde kalmışlar. Sabah tan yeri ağarmaya başladığında yeniden doluyla kar yağmış ve uçarak büyük siyah bir karakuş gelmiş, uçarak inmiş ve melez ağacının tepesine konmuş. Onun yavruları hayattaymış. “Ağacın altında yatan üç tane şey de ne?” diye o çocuklarına sormuş. “At ve iki insan, ne olmuş onlara? Bunlar benim yiyeceğim adamlar!” Yavrular “Oh, bu bizim hayatımızı kurtaran kişi. Onları yeme, onları yeme” diye yavrular annelerine yalvarmışlar. “Eğer öyleyse ben gidip onlarla konuşayım” demiş kuş. Melez ağacın altına inmiş ve “Siz kimsiniz?” diye sormuş. “Oh, ben yeryüzünde yaşayan Er Töstük’üm, yer altına indim. Biz geri dönmek istiyoruz fakat hiçbir

şekilde çıkamadık” diye cevap vermiş. Biz her yıl senin çocuklarını, yavrularını, yiye canavarı ortadan kaldırdık. İşte orada, gördün mü? Ve onlar yılanı göstermişler. Kuş demiş ki “Peki, öyleyse ben ne yapmalıyım? Bakalım, sizin yer altı dünyasından çıkmanıza yardım edebilecek miyim? Yer altından çıkmanız gereken noktada Tuzlukuyu’da yaşayan yaşlı Celbege, Şoyung Gulak, demir kulak, adlı bir oğul doğurdu. Şoyung Gulak adlı çocuk yerdeki yarığın yanında oturmuş bekliyor ve ‘Er Töstük ne zaman çıkacak? O çıktığı zaman onu öldüreceğim’ diyor.” Peki buna ne denir ki? İyi kalpli kuş, Er Töstük’le birlikte kuyruğu dik Kırata ve Hyunkee kızı da kanatlarına alarak onları yerin deliğine ulaştırmış ve şöyle demiş: Evet işte, eğer başına bir bela gelirse, eğer cehennem krallığına bile düşsen ve belaya uğrarsan, o zaman benim (bu) tüyümü yak. Böyle dedikten sonra kuş kendi tüyünden bir tane koparıp ona vermiş. Sonra Han Gerdi yeniden yer altına uçmuş.

O zaman Şoyung Gulak, Er Töstük’ü yakalamış ve Hyunkee kızı kendisine eş yapmış. O, Er Töstük’ü yakalamış, yetmiş sajen* derin kuyu kazmış ve onu oraya sokmuş. Günlerden bir gün Şoyung Gulak kuyruğu dik Kırata binerek ava gitmiş. O avlanmaya gittiğinde atının sadece ön ayaklarını köstekleyip onu serbest bırakmış, fakat at hemen kaçmış. Şoyung Gulak onun tekrar iki ayağını, üç ayağını bağlamış fakat o her defasında kösteği koparmış. Başka bir yerde Şoyung Gulak kuyruğu dik Kırata’nın ön ayaklarını kemerinden başka uygun bir şey olmadığı için kendi kemeriyle bağlamış. Kemerin içinde çakmak taşları saklıymış. Kuyruğu dik Kırata bu köstekleri alarak hemen gitmiş, koşarak kuyuya gelmiş ve kuşağı kuyuya sarkıtmış. Kemer, Er Töstük’ün yakınına düşmüş. Er Töstük onu almış ateş yakmış ve kanadı tutuşturmuş. Han Gerdi hemen bunu anlamış ve uçup gelmiş. Han Gerdi kuşun kanatlarının uzunluğu yetmiş metreymiş. O, uzunluğu yetmiş metre olan bir kanadını kuyuya uzatmış ve Er Töstük’ü (yukarı) çekmiş. Ve sonra uçup gitmeye hazırlanırken “Şimdi kendi kendini kurtar! Ben artık daha fazla bir şey yapamam. Benim artık sana yardımcı olmak için yapabileceğim başka bir şey yok” demiş ve uçmuş. O zaman Er Töstük, Hyunkee kızı gelmiş ve sormuş: “Şoyung Gulak nereye gitti?” Kız “Şoyung Gulak ava gitti” demiş. “Kuyruğu dik Kırata ne oldu?” diye sormuş Er Töstük. Kız cevaben “Şoyung Gulak ona binip gitti.” demiş. Er Töstük: Peki, öyleyse.

Hyunkee kızın Şoyung Gulak’tan bir çocuğu varmış. Çocuk beşikte yatıyormuş. “Ben bu çocuğun beşiğinin altına bir kuyu kazacağım ve oraya yatacağım. Şoyung Gulak geceleyin geldiğinde ağlayana kadar çocuğu tırmala ve çimdikle” demiş Er Töstük ve eklemiş “Şoyung Gulak, ‘Çocuk neden ağlıyor’ diye sorduğunda sen şöyle cevap ver: ‘Çocuk ağlıyor: Ah, ben Er Töstük’ün oğluyum. Ben Şoyung Gulak’ın oğlu değilim. Eğer ben Şoyung Gulak’ın oğlu olsaydım o kendi canını benim yanına saklardı,’ böyle demek istiyor çocuk diye söylemen lazım.” Er Töstük beşiğin altındaki yere bir kuyu kazmış, içine girerek dinlenmeye başlamış. Hyunkee kız, Er Töstük’ün söylediği gibi çocuğu ağlatmış. Er Töstük kendisi yerinde yatıyormuş, Şoyung Gulak sormuş: “Hey, çocuk neden ağlıyor?” Soruya kız şöyle cevap vermiş: “Bu çocuk ‘Ben Er Töstük’ün oğluyum ve Er Töstük’ün oğlu olduğum için Şoyung Gulak kendi canını benim yanımda saklamıyor’ diye ağlıyor; ‘Ben Şoyung Gulak’ın oğlu olsaydım kendi canını benim yanımda saklardı,’ onun söylemek istediği bu.” O zaman Şoyung Gulak, Hyunkee kızı çadırdan dışarı çıkarmış ve çocuğun kulağına fısıldayarak şöyle söylemiş: “Ah evladım sen benim oğlumsun. Fakat benim canım senin yakınında olamaz. Benim canım Tuzlukuyu’daki yetmiş

* Sagen: 2.13 metrelik ölçü birimi.

geyikte bulunuyor. (O) yetmiş geyiğin arasında kızıl kahverengi olan birisi var. Ve kızıl kahverengi geyiğin içinde kızıl kahverengi sandık var, oğlum benim canım orada. Ve bu yüzden onu senin yanında saklayamam.” Yerin altında yatan Er Gerzeng, Er Töstük dinlemiş, her şeyi tamamen anlamış, Tuzlukuyu’ya gitmiş ve yere bir kuyu kazmış kendisi oraya uzanıp yatmış. O zaman yetmiş geyik su içmeye gelmiş, onlar dikkat kesilmişler. Onlar erkek kokusu hissederek ürküp korkmuşlar. Onlara bağtırmaktan başka bir şey kalmamış ve Er Töstük demiş: “Bekleyiniz, durunuz benim yetmiş geyiğim! Beni neden üzüyorsunuz? Benden kaçmayınız. Ben Er Gerzeng’i öldürdüm. Onun atına binip elbiselerini giydim. Bunun için elbette bende onun kokusu var, benim yetmiş geyiğim.” Bunu duyduktan sonra yetmiş geyik geri dönmüş ve su içmeye başlamış. “Şoyung Gulak boynuzları geriye doğru yatık kızıl kahverengi geyik diyordu” diye duyduklarını hatırlamış. Kamıştan yayını germiş ve orada geyik sürüsünün en sonunda kızıl kahverengi geyiği görmüş. O kızıl kahverengi geyiği vurmuş ve ondan kızıl kahverengi sandık çıkmış. Er Töstük çıkan kızıl kahverengi sandığı yakalamış ve onu açmış. Onun içine bakmış ve orada dokuz kuş yavrusu görmüş. Onlardan birini bırakmış, kalan diğer sekizini boyunlarını kıvrarak öldürmüş. Sonra “Hâlâ hayatta iken Şoyung Gulak ile karşılaşmak istiyorum” demiş. Kuşu koynuna koymuş ve yola çıkmış. Geri döndüğünde Hyunkee’ye sormuş: “Şoyung Gulak nasıl?” O cevap vermiş: “O hâlâ yaşıyor.” Er Töstük demiş: “Yoksa şansım bana gülmedi mi, seni alçak seni? Şimdi sana ne olmuş, hani gevezelik edip ‘Seni yiyeceğim, seni yutacağım?’ deyip duruyordun ya!”

Bu sözlerden sonra Şoyung Gulak fırlamış ve onlar savaşmaya başlamışlar. Onlar öyle savaşmışlar ki çöl su bakımından çok zengin bir araziye dönüşmüş, su bakımından zengin olan arazi de denize dönüşmüş ve dağlar da çöle dönüşmüş. Şoyung Gulak artık Er Gerzeng’i çevirip öldürmeye iyice yaklaştığında o bağtırmış: “Hyunkee, Hyunkee! Çabuk buraya gel, benim göğsümü aç orada kızıl-kahverengi sandık var onu aç. Eğer orada canlı bir şey varsa onu çabucak öldür!” Hyunkee koşarak gelmiş, onun göğsünde bulunan kızıl kahverengi sandığı çekip çıkarmış, açmış ve içine bakmış, orada yine dokuz tane canlı kuşun olduğunu görmüş. O dokuz kuşun tamamını boyunlarını kıvrarak öldürdüğü zaman Şoyung Gulak da ölmüş. Evet, sonra ne olmuş? Şoyung Gulag’ın süt emen çocuğu şöyle demiş: “Sen benim babam Şoyung Gulag’ı öldürdün, ben de bir gün seni öldüreceğim.” Bu söze cevap olarak Er Töstük o süttten kesilmemiş çocuğu beşiğinden alarak kara taşa bağlamış ve yetmiş sajen derinliğindeki dipsiz uçurumlar krallığına atmış. Sonra Hyunkee kızı kendi atına bindirmiş ve sürmüş, sürmüşler. O, kendi ülkesine geldiğinde beyaz dişi deve bir erkek yavru doğurmuş. Hincevey kız koşarak beyaz dişi devenin yanına geldiğinde kırmızı ipek kuşak çözülüp düşmüş ve “Er Gerzeng’in işleri iyi gidiyor, o artık geri dönüyor!” demiş. Artık kır saçlı olan Hincevey kız durduğunda yeniden on beş yaşındaki kız haline dönüşmüş. O anda beş yaşında olup iki yaşındaki ata dönüşen atıyla gelen bu süre zarfında beyaz saçlı bir ihtiyar olan Er Gerzeng o anda o on beş yaşındaki bir delikanlıya dönüşmüş. Onlar nihayetinde daima birlikte olmuşlar ve bir şölen düzenlemişler.

KAYNAKÇA

Aça, M. (2001). Yirtöşlik destanının Sibiryaya (Tümen) Türkleri eş metnindeki olağanüstü yardımcı kahramanlar motifi üzerine bir deneme. *Milli Folklor*, 13 (51), 65-74.

Aça, M. (2002). *Kazak Türklerinin destanları ve destancılık geleneği*. Konya: Kömen.

- Aranchin, Y. L. (1975). Novyye etnograficheskiye i filologicheskiye materialy iz Severo-Zapadnoy Mongolii. *Uchenyye zapiski TNIIYALI*, 17, 212-219.
- Aydemir, İ. A. (2009). Altay Tuvaları - Altaylarda unutulmuş bir Türk halkı. *Bilig*, S. 48, 1-12.
- Aytbaeva, S. - Akanaeva, A. - İsabaeva, İ. (1971). *Kazakhskiy narodniye skazki v trokh tomakh*. Alma-Ata: Zhazuzhy.
- Ayyzhy, E. - Mongush, M. (2016). Mongolian Tuvars: Their ethno-linguistic situation. *International of Biology, Pharmacy and Allied Sciences (IJBPAS)*, 5 (12), 3397-3403.
- Bayarsayhan, B. (2016). Sengel Tuvalarının tarihi üzerine. *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, IX (1), 163-167.
- Bayarsaykhan, B. (2019). O nekotorih leksicheskikh osobennostyah yazıka Tuvintsev-Olenevodov Mongolii. *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 9 (14), 51-59.
- Boratav, P. N. - Bazin, L. (1995). Er Töştük. *Manas Destanı Üzerinde İncelemeler / Çeviriler - 1*, (Çev.: F. Türkmen), 229-248, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Bozkurt, F. (2012). *Türklerin dili*. Konya: Eğitim.
- Çeribaş, M. (2013a). Kırgız Türklerinin mitlerinde ve efsanelerinde olağanüstü varlıklar, bu varlıklara dair anlatımlar ve inanmalar. *Bengü Bitig Dursun Yıldırım Armağanı*, Ankara: Öncü Kitap.
- Çeribaş, M. (2013b). Oğuz-Kıpçak Ortak Destanlık Geleneği Bağlamında Er Töştük ve Dede Korkut Destanları. *11. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi 10-16 Haziran 2013 / Celalabat - KIRGIZİSTAN - Türk Dünyasının Vizyon Arayışı Kongre Bildirileri*, 709-718, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Hangalov, M. N. (1903). *Balaganskiy Sbornik: Skazki, Poveriya i Nekotoriye Obryady u Severnih Buryat*. Tomsk: Parovaya tipo-litografiya P. I. Makushina.
- İliç, Y. (2002). *Kırgız halk destanı Er Töştük, gramer-metin-çeviri-dizin*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Dili Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Isayeva, A. K. (2020). Stadiyalnoye razvitiye eposa "Er Toştyuk". *Eposovedeniye*, 2 (18), 15-25.
- Kafesoğlu, İ. (2012). *Türk milli kültürü*. İstanbul: Ötüken.
- Kaskabasov, S. (1970). Geroi Kazakhskoy volshebnoy skazki. *Sovetskaya Tyurkologiya* (3-Mayıs-Haziran), 109-118.
- Kayabaşı, O. A. (2016). Türk Destanlarında Baba-oğul Çatışması. *Turkish Studies*, 11 (4), 505-516.
- Kayıpov, S. (2005). *Türkiye dışındaki Türk Edebiyatları Ansiklopedisi* (Cilt 31 - Kırgız Edebiyatı - I), (Çev.: İ. T. Kallımcı, A. Kutlu, K. Kulamşayev), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Khabtagaeva, B. (2017). Remarks on the Buddhist terminology in Tuvan. *Role of Religions in the Turkic Culture - Proceedings of the 1st International Conference on the Role of Religions in the Turkic Culture held on September 9-11, 2015 in Budapest*, 359-374, Budapest: Péter Pázmány Catholic University.
- Koroglı, H. G. (1983). *Vzaimosıvyazi Eposa Narodov Sredney Azii, Irana i Azerbaychana*. Moskva: Nauka.

- Küçüküstel, S. (2020). *Rengeyiği Türkleri: Duhalar*. İstanbul: Kolektif Kitap.
- Lamajaa, C. K. (2009). Teoriya Modernizatsii i İstoriya Tuvi. *Novie İssledovaniya Tuvi*, 1 (1), 91-110.
- Masahiko, T. (2008). *Old maps of Tuva: 1. the detailed map of the nomadic grazing patterns of total area of the Tannu-Uriankhai*. Tokyo: The Research and Information Center for Asian Studies, the Institute of Oriental Culture, University of Tokyo.
- Masahiko, T. (2009). *Old maps of Tuva 2: Tannu-Uriankhai maps in eighteenth Century China*. Tokyo: Institute of Oriental Culture, University of Tokyo.
- Mawkanuli, T. (2001). The Jungar Tuvas: Language and National Identity in the PRC. *Central Asian Survey*, 20 (4), 497-517.
- Mongush, A. V. (2021). Pravoslaviye v respublike Tiva na sovremennom etape. *Narodi i religii Yevrazii*, 26 (1), 140-159.
- Mongush, M. V. (2003). The Tuvans of Mongolia: Peculiarities of contemporary ethnic development. *Inner Asia*, 5, 163-76.
- Ölmez, M. (2016). Çin Tuvacası ve Çin Tuvacası üzerine çalışmalar. *Zahrojeni Movi. Krimskotatarska ta inşi tyurski movi v Ukraini Kiyev*, 93-105.
- Potanin, G. (1972). *Kazahskiy folklor v sobranii G.N. Potanina*. (Düzenleyen: N. S. Smirnova) Alma-Ata: Nauka.
- Potanin, G. N. (1899). *Vostochniye Motivi v Srednevekovom yevropeyskom epose*. Moskva : Tipo-litografiya Tovarishchestva I. N. Kushnerev i K.
- Potanin, G. N. (1916). Kazak - kirgizskiya i altayskiya predaniya, legendi i skazki. *Jivaya Starina*, 25 (II-III), 47-198.
- Radlov, V. V. (1872). *Obraztsı narodnoy literaturı tyurkskih plemen, jivuşçih v Yujnoy Sibiri i Cungarskoy stepi, sobrannıye V. V. Radlovım* (Tom 4. Naryeçiya barabintsev, tarskih, tobol'skihi tyumenskih tatar), Sankt-Peterburg: Imperat. Akad. nauk.
- Radlov, V. V. (1885). *Obraztsı narodnoy literaturı severnih tyurkskih plemen* (Tom 5. Nareeçıye dikokamennih Kirgizov). Sankt-Peterburg: Tip. Imperat. Akad. nauk.
- Ragagnin, E. (2012). Moğolistan Duhaları 'Kayıp olmayan' Türkofon bir halk. *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 1 (1), 85-101.
- Rakhimzhanova, G. (2012). Yevraziyskiy aspekt v fol'klornom nasledii G.N. Potanina. *Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, 3 (19), 84-86.
- Rind-Pawłowski, M. (2017). *Nebensatzbildung im Dzungar-Tuwinischen*. Berlin: zur Erlangung des Grades eines Doktors der Philosophie am Fachbereich Geschichts- und Kulturwissenschaften der Freien Universität Berlin.
- Roux, J.-P. (2011). *Eski Türk mitolojisi*. Ankara: Bilgesu.
- Schimmel, A. (1999). *Dinler tarihine giriş*. İstanbul: Kırkambar.
- Suvandii, N. D. - Kuular, E. M. (2017). Etnicheskiye tuvıntsı sumona Tsagaan-Nuur Mongolii: issledovatel'skiye problemiy. *Noviye issledovaniya Tuvi*, (1), 59-73.
- Taşagıl, A. (2019). Tuva. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt EK-2, 612-614, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Taube, E. (1993). Die altaituwinische Version des Er-Töştük-Stoffes im Verhältnis zu den Versionen anderer Türkvolker. J. P. Laut, & K. Röhrborn (Dü.), *Sprach-*

und Kulturkontakte der türkischen Völker, Materialien der zweiten Deutschen Turkologen-Konferenz Rauschholzhausen, 13-16 Juli 1990, 193-199, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

- Taube, E. (1994). *Skazki i predaniya altayskih tuvintsev*. Moskva: Vostochnaya literatura.
- Temur, N. (2018). *Er Töştük destanı Cusup Mamay varyantı (inceleme-metin)*. Ankara: Grafiker.
- Urmançı, F. (2007). *Tatar destanları 1*. (Çev.: V. Kartalcık, C. Kerimoğlu), Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Valeriya, S. K. (2016). Etnosotsialniy profil tuvintsev. *Noviye issledovaniya Tuvı*, (2), 52.
- Yeşil, Y. (2015). *Türk sözlü anlatılarında şekil değiştirme*. Ankara: Kalem Kitap.
- Yeşildal, Ü. Y. (2015a). *Er Töştük destanı (inceleme-metin)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- Yeşildal, Ü. Y. (2015b). Er Töştük anlatısının Kırgız ahasına ait nesir varyantları. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 4 (11), 81-113.
- Yıldırım, S. (2014). G. N. Potanin'in Kazak Türkleri arasında derlemiş olduğu Er Töstik (Er Töştük) anlatıları hakkında. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 3 (9), 75-102.
- Yıldırım, S. (2017). *Kazak kahramanlık masalları*. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi.
- Yılmaz, S. (2020). *Rusya'da kimler yaşıyor? Rusya Federasyonu etnik atlası*. Ankara.
- Yusha, Z. (2013). Çin Tuvalarının folkloru. *Belleten*, 61 (2), 261-266.

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

İzinler ve Etik Kurul Belgesi/Permissions and Ethics Committee Certificate: Makale konusu ve kapsamı etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir. / *The subject and scope of the article do not require an ethics committee approval.*

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayımlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / *There is no potential conflict of interest for the author regarding the research, authorship or publication of this article.*

Katkı Oranı/Author Contributions: Çalışmanın hazırlanması sürecinde her iki yazar da eşit miktarda katkı sunmuştur. / *Both authors contributed equally to the preparation of the study.*